
В.Ю. Жарких,
кандидат філософських наук,
доцент Одеського національного політехнічного університету

ІДЕЇ ПЛЮРАЛІЗМУ У ФІЛОСОФІЇ Ф.К.С. ШИЛЛЕРА

Наукова концепція Шиллера будувалася на опозиції концепціям абсолютизму і монізму і ґрунтувалася на принципах гуманізму. Зосередивши увагу на розкритті ролі людини в пошуку істини і створенні своєї реальності, Шиллер аналізував сутність і соціальну зумовленість людини. Він досліджував людину як носія індивідуальних якостей, усебічний розвиток яких необхідний як самій людині, так і суспільству. У ХХ ст. ідея гуманізму пройшла через найжорсткіші випробування. Історія підтвердила крихкість людського життя і недосконалість структур людського суспільства. Шиллер був свідком зародження авторитарних догматичних концепцій нацизму і сталінізму. Він бачив, як створювалися умови, за яких блокувалася реалізація закладених у кожній людині глибинних здібностей і потреб. Ще у 1934 р. він переймався питанням [1, 69], як могло трапитися, що в Європі одна країна за іншою переходила від репрезентативної системи влади до диктаторської. Прагнення людини знайти себе, проявити себе якоюсь мірою відмінно від інших, безжально пригнічувалося. Створювалася система, що стандартизує як особистість людини, так і її право на справжню соціалізацію. Події подальших років засвідчили справедливість побоювань і турботи Шиллера. Вони також виявили, що для простого виживання, не говорячи вже про прогресивний розвиток, потрібно відмовитися від уніфікації й абсолютизації як людини, так і структур її існування. Єдиний спосіб запобігти атавістичному поверненню до жорстокості й варварства, вважав Шиллер [1, 267] – лібералізація, тобто створення умов для вільного й плідного розвитку.

Гуманізм як світоглядна доктрина ґрунтується на вірі в людину, в її здоровий глузд і осмислений підхід до реалій життя. Прихильники гуманізму виходять з переконання в тому, що самосвідомість людини визначає її моральну відповідальність, а її здатність мислити дає змогу їй усвідомити себе як індивідуальну істоту. Принципи гуманізму підкреслюють значення індивідуальних і характерних людських потреб і здібностей, що дають йому можливість зробити важливий істотний вибір у межах, обкреслених спадковістю, особистою історією і навколишнім середовищем. Виникнувши в ХІХ ст. у Німеччині для позначення напряму в навчанні, гуманізм як термін і поняття відтоді зазнав значних змін. Проте його первинне значення і принципи залишилися колишніми і незмінними – людина, розвиток її особистості в усіх формах і найбільшою мірою. Ці принципи слугують основою для виникнення нових ідей і теорій у різних галузях знання і життя, у фокусі уваги яких стоїть людина, її право на автономність і гармонійне самовираження. Ці ідеї лягли в основу філософії плюралізму, витоки якого слід шукати в ранніх роботах Джеймса і Шиллера. Події подальших років поставили концепції плюралізму в центр суспільної уваги. Головними серед цих подій були розчарування і неприйняття авторитарних режимів минулого століття. Філософії монізму і абсолютизму, як і політиці “істини в останній інстанції”, був підписаний смертний вирок, коли американські атомні бомби впали на Хіросіму і Нагасакі. Загроза “атомної війни” змусила світ шукати узгодженості і компромісів. Проблема сучасної людини, її світогляду і турботи особливо загострюється на тлі глобалізації світових процесів, для яких прихильність гуманістичним принципам, терпимості і визнанню плюралістичної реальності повинна бути безперечним пріоритетом.

З часу появи прагматизму минуло понад сторіччя. За цей час відбувся ряд кардинальних змін у світогляді і способі життя людини в усьому світі. З одного боку, зросли гігантські сили, що загрожують виживанню людини, через що посилюється

прагнення до ізоляції, відділення, в сподіванні знайти інший, більш позитивний образ структури життя, а з іншого – події останніх десятиліть свідчать про протилежну тенденцію – прагнення до об'єднання, руйнування меж, що роз'єднують країни, їх культуру, економіку і звичайних людей. Альтернатива, перед якою стоїть світ, була виразно і принципово виражена у протесті прагматизму проти абсолютизму моністичної філософії. Концептуальна позиція прагматизму полягала у визнанні різноманіття світу, який змінюється. Його фундаментальна ідея, що дала імпульс його виникненню, полягала в затвердженні права людини на “свою істину”. Ця теза ґрунтувалася на визнанні множинності відносин між людьми і в навколишній їх реальності. Вона підкреслює важливість усвідомлення індивідуальних і соціальних реалій. Потрібно більше розуміння найважливіших чинників соціального життя, щоб запобігти непоправним наслідкам нездатності до об'єктивних і розумних думок. Вдосконалення і поглиблення знань про ці процеси залежить від ступеня свободи в реалізації інтелектуальних, емоційних, почуттєвих і психічних потенцій людини. Кібернетична революція звільняє не тільки руки людини та її фізичну енергію. Завдяки їй за допомогою електронних пристроїв багато нервових реакцій і функцій людини виконує машина. Завдяки змінам, які вона принесла, і в результаті падіння тоталітарних режимів у багатьох країнах світу, акцент прагматизму на визнання складності й різноманіття змінного світу став не тільки актуальним. Цей принцип утілюється в житті практично в усьому світі.

Багато чинників сприяли виникненню плюралістичного світогляду в світі. В основі цієї філософії лежить теза про першорядне значення діяльності, дій і практики людини, їх проявів і наслідків. Роль і місце людини розглядаються в усіх аспектах її фізичного і духовного потенціалу. Як продукт еволюції людина є невід'ємною складовою навколишнього світу. У процесі свого розвитку вона постійно випробовувала його вплив і обмежуючу дію, що значною мірою зумовило форму людського суспільного буття. Соціальне оточення є єдиним середовищем, в якому можливе становлення і гармонійний розвиток людини. Проте для повної самореалізації людини і дійсного прогресу людського суспільства потрібно, щоб людина не тільки мала право на індивідуальність і автономність, а звідси і на самостійність мислення, а й могла вільно його реалізувати. Незалежне сприйняття світу полягає в суб'єктивних оцінках, якими людина визначає оточуючу її реальність. У прагматизмі стверджується, що у кожної людини є своя філософія, що відповідає критеріям істинності й корисності, які людина вибудовує особисто для себе. Оскільки дійсність володіє багатьма формами, картина світу для кожної людини придбаває плюралістичні контури. Кожна людина будує, створює, “makes”, за термінологією Шиллера, свою реальність відповідно до природженого темпераменту, духовного й інтелектуального рівня свого розвитку в межах свого безпосереднього оточення.

Завдання філософії, як її розуміли ранні прагматисти, полягає в тому, щоб погоджувати ці різні картини світу, виходячи з міркувань практичних наслідків дій, висновків і суперечок. Прагматизм, по суті, є філософією плюралізму, оскільки його принципи не дають змоги відкинути жодної гіпотези, з якої випливають корисні для життя результати, незалежно від того, яких цінностей вони стосуються – моралі, релігії, естетики, побуту або влади. Ґрунтуючись на концепції індетермінованості світу й відсутності у світовому процесі абсолютних, закінчених, назавжди визначених і встановлених явищ і речей, Джеймс стверджував [2, 105], що ідеї плюралізму становлять важливу складову прагматичного методу. В ньому пропонується детальний і роздільний аналіз питань, що стосуються фізичних, біологічних, психологічних, лінгвістичних і соціальних проблем, які не можливо вирішити за допомогою однієї метафізичної формули. Абсолютна єдність не має ступеня і відмінностей. Прагматизм ґрунтується на розділенні речей для поступового вивчення їх складових [3, 91]. Плюралізм прагматизму полягає в можливості знайти новизну і відмінність у незалежних характеристиках окремих речей, їх частин або відносин між ними.

В.Джеймс [4, 177] убачав плюралізм в індетермінізмі змінного світу, всю повноту якого неможливо висловити в одній думці. Для нього філософія, як і саме життя, повинна тримати “вікна і двері відчиненими” [6, 150]. Він ставив запитання [5, 92]: навіщо всупереч здоровому глузду вважати, що у світі має існувати щось абсолютно застигле і завершене. Він визнавав, що, хоча плюралізм і турбота світу в певному значенні здаються ірраціональними і непослідовними (repugnant), альтернативу їм він вважав ще більш ірраціональною. Джеймс стверджував, що кожен має право на свою істину і на відмінність від інших. Прагматичний світ Джеймса не може бути блокованим, закритим (block universe) світом, його світ відкритий, це світ “з відкритою кришкою” (with the lid off). Відмінність між раціоналізмом і прагматизмом була для Джеймса концептуально найістотнішою [5] з усіх відмінностей у філософських теоріях. Він убачав значення цієї відмінності в тому, що, на відміну від прагматизму, раціональний розум має доктринерський, авторитарний характер [2, 150]. Міркування раціоналістів рясніють виразами, подібними “повинен бути”, тоді як прагматизм будується на анархічних, випадкових (happy-go-lucky) [2, 259] твердженнях. Вибір між плюралізмом і монізмом був для Джеймса найістотнішим вибором у філософії. Він вважав, що твердження “світ єдиний” ((World is one) схоже на обожнювання чисел, і запитував [2, 132], чим число “один” краще або гірше “43” або “мільйона”. В моністичній філософії світ представлений як один величезний всеосяжний факт, за межами якого немає нічого. Прагматизм, навпаки, стверджує випадковість, свободу вибору і несподіваність життєвого досвіду людини в різноманітті оточуючого її світу.

У Європі ідеї плюралізму активно підтримував і розвивав Ф.К.С. Шиллер. Домінанта його філософської теорії ґрунтувалася на визнанні еволюції і множинності як головних властивостей природи і людського життя. Стрижньове значення, яке створює рух концептуальної думки в міркуваннях Шиллера, становить ідея про недосконалість істини, схильної до переосмислення, спростування і перевірки. На початку ХХ ст. думки Джеймса і Шиллера не привернули уваги, а якщо і викликали реакцію філософської громадськості, то різко критичну. Багато років опісля, в 30-х роках і пізніше, ідея про те, що щонайменше випадкове порушення встановленої цілісності світової системи повністю поруїнує концепції монізму, дістала широку підтримку. У філософії спостерігався поступовий перехід від поняття про єдину систему світу до концепцій системного плюралізму. Цей перехід значною мірою зобов'язаний своєю появою Шиллеру і Джеймсу.

Критика монізму, проте, не вичерпує всього значення ідей Джеймса і Шиллера про плюралізм. Головною в них є думка про те, що в світі можливе оновлення [6, 132], і це дає людині свободу вибору. Проте Джеймс попереджав про небезпеку і згубність абсолютизації цього і будь-якого іншого постулату або переконання. Шиллер стверджував, що слід завжди пам'ятати про те, що абсолютизація одного поняття або дії веде до втрати багатьох інших. Джеймс, зокрема, вважав, що не слід дуже вірити в Бога [4, 267]. Якщо любов до Бога повністю заповнює розум, вона виключає всі людські відчуття і відносини. У прагматизмі, писав Шиллер [8, 233], стверджується не абсолютизація особистісних установок на визнання одного принципу, яким би правильним або істинним він не був, а постійний пошук справжньої соціальності. Людині пропонується орієнтуватися на прагматично корисний вибір, який припускає перевірку, коригування і перегляд одного разу знайдених суспільних стандартів. Не менш важливою ідеєю плюралізму в прагматизмі є неприйняття концепції “безвихідного становища”, за якого людина змушена діяти або вірити, як їй наказують або як змушують обставини. Шиллер вважав, що з будь-якого становища можна знайти вихід за допомогою компромісу, діалогу або нової ідеї, виходячи з їх життєвих інтересів і соціальних прагнень.

Шиллер був найяскравішим і найпослідовнішим прихильником концепції плюралізму Джеймса [7]. У всіх його роботах ідеї новизни, свободи, ризику, випадковості й різноманітності матеріальної, духовної та естетичної реальності розглядаються в різних

контекстах. Уся філософія Шиллера виходить з тези про постійне перетворення світу, в якому загальне й індивідуальне взаємодоповнюють одне одного і взаємодіють. Шиллер представляв світ (universe) відкритим (with the lid off). Він вважав, що ідея абсолютів і абсолютних істин у теорії монізму виникла як засіб, що дає можливість не міняти оцінку самої істини та її відносин з іншими істинами [8, 255], тобто як гарантія проти випадковості в людському досвіді [8, 469]. Проте для нього краса і реальність світу полягала саме в його мінливості, пластичності і випадковості. Він вітав світ, створений випадковістю [8, 206]. Все, що відомо про реальність, указує на зміни, що відбуваються в ній. Реальність і знання про неї, істина, є сторонами однієї медалі. Отже, якщо змінюється реальність, істина не може бути навіки встановленою, неспростовною і застиглою. Вона змінюється разом з реальністю, віддзеркаленням якої вона є. Всі істини, відомі людині, тепер і завжди є попередніми (provisional) і можуть виявитися помилковими. Властивість природи істини полягає в тому, що вона схильна до помилкового тлумачення, а властивістю людини є її звичка закривати на це очі [8, 207]. Шлях до істини рясніє поворотами і глухими кутами, в яких людина нерідко помиляється. Вона продовжує пошук у повній упевненості в правильності вибору, але, врешті-решт, знаходить – те, що вона так довго приймала за правду, виявляється брехнею [8, 216]. Шиллер не закликав людину відмовитися від пошуку істини. Він вважав, що в потоці реальності, в її незавершеності й мінливості полягає можливість становлення і розвитку. В постійному пошуку істини (quest for truth) людина знаходить новизну, зміну й успіх. Його міркування лунали як заклик не спинятися в розчаруванні від невдач або в упевненості, що істина вже знайдена. Він стверджував, що поняття про абсолютну істину є нічим іншим, як засобом позбавлення від необхідності багато разів переоцінювати істину. Якщо згодиться з тим, що абсолютна істина знайдена, людина втратить свободу і відповідальність думаючої істоти. До тих пір, поки існує взаємодія між людиною і навколишньою їй реальністю (environment), людина може сподіватися на прогрес і поліпшення умов свого буття. Шиллер вважав [8, 220], що абсолютна реальність не може бути знайдена насправді. Взаємодія в нестабільній, змінній реальності передає відображену нестабільність в абсолютну реальність і, таким чином, порушує її рівновагу. Єдиним способом для абсолютної, досконалої реальності зберегти свою досконалість є ізоляція, відхід, вилучення зі світу реальності. Але якщо щось знаходиться в ізоляції, за межами реального світу – як людина може його пізнати? Концепція абсолютної, досконалої реальності настільки уразлива для випадкових втручань, що Шиллер сумнівався в її цінності, навіть як тимчасового, робочого поняття.

Концепція плюралізму означала для Шиллера, як і для Джеймса, світ, у якому відбуваються реальні зміни, людина в ньому зазнає втрат, домагається успіху. Вона скоює дійсно сміливі дії, повні ризику і надій або боязко біжить від складності своєї реальності. З ними не був згоден Д'юї, для якого найважливішою якістю життя була безпека (security) [9, 36]. Шиллер вважав [8, 155], що позиція Д'юї подібна до міркувань раціоналістів, абсолютистів і моністів, для яких поняття абсолютного світу пов'язано не стільки з розумними доводами, скільки із страхом перед реальністю. Це поняття виражає недовіру людському досвіду і бажання за будь-яку ціну застрахувати себе від ризиків, несподіванок і новизни реального життя. Життєздатність людського розуму багато в чому залежить від живого інтересу до життя, пошуку нових вражень і вирішення нових завдань. Він тому не бачив значення в таких “чистеньких” (spick and span) [12, 81] системах.

Існує думка, що затвердженням моністичної концепції абсолютів філософія значною мірою зобов'язана математиці, ввівши філософію в оману. Б.Рассел вважав [11, 37], що математика, особливо ідеї Протагора, була головним джерелом віри у вічну, точну (exact) істину. Математика оперує ідеальними конструкціями, відповідність яким не спостерігається в реальності. Ця невідповідність давала мотив стверджувати, що точне мислення застосовне до ідеальних, на відміну від почуттєвих, об'єктів. Звідси природно було продовжити міркування і стверджувати, що думка благородніша за відчуття, а

мислимі об'єкти реальніші й точніші за об'єкти почуттєвого сприйняття. Це твердження, вважав Шиллер [1, 305], мало непереборну привабливу силу для філософів. Проте це не означає, що математичні об'єкти точно відтворюють реальність або що фізичні об'єкти точно відповідають математичним ідеалам. Марно астрономи постулювали ідеально круглі орбіти небесних тіл, ще Платон визнавав, що в реальності не існує точності [1, 307]. Ідеальна точність спостерігається тільки в математичному вакуумі. Математичні істини належать до ідеальних об'єктів, які математики самі визначили і створили. Два і два в сумі дають чотири, але не у тому разі, коли складають двох левів з двома ягнятами. Точно так само, вважав Шиллер, філософи не повинні лестити собі, стверджуючи, що філософські визначення повністю розкривають ество речей або що вони повністю незалежні від емпіричних фактів. Математика зберігає ілюзію точності, постійно перевіряючи свої визначення. У ній, як і в будь-якій іншій науці, обсяг і зміст знання змінюється, відповідно змінюються і визначення, тому, вважав Шиллер, абсолютна точність у математиці є фікцією і повинна бути знехтувана. Істина полягає в тому, писав Шиллер [1, 341], що математичні визначення не можуть бути точніші, ніж людське знання про ті реалії, до яких вони раніше або пізніше, прямо або опосередковано можуть бути застосовані. Не можуть математичні символи бути точніші за слова. Завжди настає час, коли людина залишає свої математичні символи і повертається до звичайних слів [8, 9]. Абстрактне твердження “два + два = чотири” ніколи не буває самодостатнім, потрібно знати, яких об'єктів це твердження стосується.

Шиллер [1, 218] не був упевнений, чи існують апіорні істини, але він був упевнений в існуванні апіорних забобонів, одним з яких він вважав монізм. У жорсткому моністичному світогляді немає образності, уяви і різноманітності. Догматизм концепції про те, що “абсолютне” вже стало реальністю, що весь світовий процес детермінований, позбавляє людину можливості бачити красу, благо, істину і користь. Спроби змінити або вплинути на нього оголошуються марними і блюзнірськими. Водночас, писав Шиллер, якщо визнати реальність у всій її незавершеності, мінливості, людська діяльність стає справжнім процесом експериментування з реальністю, в якому реальність реагує на різні операції по-різному. В прагматичній філософії різноманітність світу не тільки допускається і визнається. Концепції прагматизму виходять з тези про взаємну толерантність усіх світових процесів, необхідних для виживання і реалізації вибору. В повністю детермінованому світі немає місця альтернативі [8, 454], як немає місця етиці й відповідальності поведінки. Хиба детермінізму полягає не тільки в тому, що в ньому просто не враховується етичний аспект відповідальності, саме поняття відповідальності знищується. Детермінізм не може тому претендувати на раціональність і моральність. Етика стає застосовною тільки в недетермінованому світі, який існує не у вигляді застиглого “блоку”, нездатного до вільної гри (free play its parts) своїх частин. Шиллер закликав створити нову концепцію істини [10, 233]. Ціна, яку філософія платить за абсолютну істину, дуже велика, тому що кожна людина має право на голос у процесі пізнання істини. Ніхто не має права нікому нав'язувати своїх переконань. Ніхто не має права стверджувати, що тому, що він має рацію, всі інші помиляються. Істина багатозначна, плюралістична і пластична і може бути адаптована до думки й інтересів кожного. Терпимість повинна зайняти місце непогрішності в усіх проявах людської діяльності. Шиллер вважав, що слід шукати людські істини, реальні, а не абсолютні, сяючі в далеких туманностях (an infinitely distant nebula). Істини можуть бути особистими, це право на самовираження, проте воно несе в собі обов'язок. Кожний має невід'ємне право на власну думку, поки він не знайде кращого, тому що право на думку співвідноситься з обов'язком поліпшувати її.

Світ існує в нескінченній різноманітності як своєї матеріальної, так і людської природи. В такій ситуації множинності було б глибоко помилково наполягати на прихильності абсолютам. В Америці, де прагматизм виник, ідеї плюралізму були підказані самим життям: Америка – не нація, Америка – це континент [13, 67]. У ній не було і не

існує понять, пов'язаних із сімейними традиціями або релігією, що жорстко зобов'язують до певної поведінки. Склад держави змінювався – спочатку 13 штатів, потім – 48, а нині – 50. З філософського погляду, загальним світоглядом було відчуття, що ніхто не володіє істиною в повному обсязі. Система, яка об'єднувала державу, полягала в плюралізмі та постійних експериментах. В Європі ідеї плюралізму, інтелектуального, національного, культурного й історичного, мають ще більш глибоке коріння. Інтелектуальна єдність ніколи не була притаманна інтелектуалам однієї країни, не кажучи про весь континент. У будь-яких теоріях державного устрою суспільства думки не збігалися і там, де одні бачили красу і мудрість, інші знаходили дурість і убожество.

Змістом людської історії в усі часи було прагнення людини проявити і реалізувати себе. Впродовж усього історичного процесу людину, яка прагнула відстояти свою індивідуальність, страчували, піддавали витонченим тортурам і піддавали прокляттям. Але з падінням одного деспотичного режиму за іншим ставало зрозуміло, що прогрес і стабільність досягаються не унаслідок руйнування й уніфікації індивідуальності особистості. Реалізація глибинних потенцій найкраще відбувається в ситуації толерантності, за якої людина сприймає іншого з розумінням і пошаною. Шиллер називав таку соціальну організацію демократією [1, 228]. За американською термінологією демократія, заснована на плюралізмі, одержала назву “multanimity” на відміну від “unanimity”, демократії, що припускає загальну, одностайну згоду з головних питань.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Schiller F.C.S.* Our Human Truths. – N-Y., 1937.
2. *James W.* Pragmatism. – N-Y., 1929.
3. *James W.* The Meaning of Truth. – N-Y., 1909.
4. *James W.* The Will to Believe. – Lnd., 1897.
5. *James W.* Some Problems of Philosophy. – N-Y., 1911.
6. *Santayana George.* The Spirit of W.James. – N-Y., 1938.
7. *James W.* Varieties Religious Experience. – N-Y., 1928.
8. *Dewey John.* Philosophy and Civilization. – N-Y., 1951.
9. *Schiller F.C.S.* Riddles Sphinx. – N-Y., 1970.
10. *Schiller F.C.S.* Studies in Humansm. – Lnd., 1907.
11. *Russell Bertrand.* A History Western Philosophy. – N-Y., 1945.
12. *Schiller F.C.S.* Infallibility and Tolerance // Hibbert Journal. – April. – 1909.
13. *Steele Henry.* Commager, Freedom. Loyalty, Dissent. – N-Y., 1954.